

Téma 10 Lexikologie, lexikografie, tvoření slov, sémantika
(Ostrá, Spitzová s. 38-49, Černý s. 147-163, s. 165-170)

A. Lexikologie v UŽŠÍM slova smyslu zkoumá jednotky (**lexémy**) slovní zásoby (**lexikum**) + otázky **slovotvorby** – citace Černý s. 147

1. Lexém je jednotka na rovině slovní zásoby (lexika)

„Slovo“ je pojem použitelný na různých rovinách: na rovině morfologické jsou slova zařazována ke slovním druhům (slovní druhy ohebné a neohebné).

Např. substantivum jako ohebný slovní druh + jeho gramatické kategorie (srov. L8 Morfologie). Na rovině syntaktické má substantivum funkci subjektu nebo objektu (odtud pojem syntaktické substantivum, srov. L8 Syntax. Na rovině sémantické je definováno jako jméno věcí nebo bytostí atd.

2. Lexikum = soubor všech lexémů daného jazyka

3. Lexikologie zkoumá lexikum určitého jazyka z hlediska **kvantity**, tj. z hlediska frekvence užití určitého lexému (zde úzký vztah lexikologie k **lexikografii**) a z hlediska **kvality**, tj. z hlediska významových vztahů lexémů (zde úzký vztah lexikologie k **sémantice**).

ZÁKLADNÍ POJMY

Slovo **základní** „voda“ x slovo **odvozené** vzniklé **derivací**, tj. **odvozováním** (vod-ní), slovo **složené** vzniklé **kompozicí**, tj. **skládáním** (vodo-vod), **sousloví** (vodní dýmka) – srov. Černý s. 150.

4. Způsoby obohacování slovní zásoby

a. slovo **odvozené** vzniká odvozováním pomocí **prefixu** (*pod-vod*, it. *im-broglio*), nebo **sufixu** (*pod-vod-ník*, *im-broglio-(o)ne*). Odvozením vzniká nová lexikální jednotka, jejíž význam je určen významem prefixu nebo sufixu. Proces odvozování je přitom u každého jazyka odlišný.

Srov. např. česká slova odvozená od substantiva *kov* (it. *metallo*): sufixem *-ář* s významem **konatelským** je odvozeno *kovář* (it. *fabbro*), sufixem *-árna* s významem **místa** děje je odvozeno *kovárna* (it. *forgia* z fr. *forge* pocházejícího z lat. *fabrica(m)* "fabbrica", sufixem *-dlina* s významem **nástroje** je odvozeno *kovadlina* (it. *incudine*, z lat. *incudere* = *lavorare con il martello*) atd.

Možnosti odvozování (derivate) se odrážejí také na rovině **morfosyntaktické**

Srov. např. české *z-bled-dnout* nebo *roz-plakat (se)* a italské *im-palid-ire*, *mettersi a piangere (far piangere)*

Odvozováním dokonavých sloves od sloves nedokonavých má čeština, a někdy i italština, možnost použít **syntetický predikát**:

Např. *Zbledl./Impallidì*.

Tam, kde možnosti odvozování chybějí, musí být použit **predikát analytický**:

Srov. anglické *get/turn pale* (proti č. *zblednout* a it. *impalidire*)

Srov. anglické a italské *begin to cry/ mettersi a piangere* a *make cry/far piangere* proti českému *roz-plak-at (se)*

Možnosti češtiny odvozovat dokonavá slovesa od sloves nedokonavých se odrážejí také na rovině **sémantické**. Sleduj význam sloves, tj. nových lexémů, odvozených od slovesa *pít*: *dopít*, *vypít*, *opít se*, *opít někoho*, *zapít svobodu* (= rozloučit se se svobodou) *připít* (na

zdraví) atd. Jaká italská slovesa odpovídají těmto slovesům českým??? Máme stejnou možnost odvodit takovou řadu sloves od italského slovesa *bere*???

- b. slovo **složené** vzniká skládáním (kompozicí) – srov. předchozí výklady u L2 o vývoji jazyka a obohacování slovní zásoby
- c. **výpůjčky** a význam klasických jazyků, tj. latiny a řečtiny, pro obohacování slovní zásoby + **významové posuny**. Zde srov. předchozí výklady u L2 o vývoji jazyka a obohacování slovní zásoby. Význam derivace pro vznik internacionalismů (podrobně srov. Černý s. 155-159).

B. Lexikologie v ŠIRŠÍM slova smyslu – ve vztahu k lexikografii, k sémantice (a onomastice)

1. Lexikologie a lexikografie

Jejich vztah je odvozen od toho, že lexikologie zkoumá lexikum, lexikografie lexikum zachycuje ve formě slovníků.

2. Typy slovníků (srov. Černý s. 150):

slovník výkladový (dizionario monolingue) obsahuje lexémy patřící jen jednomu jazyku a vykládá (definuje) jejich význam

slovník překladový (dizionario plurilingue) uvádí lexémy jednoho jazyka s odpovídajícím překladem do jazyka jiného (např. italsko-český slovník, italsko-anglický slovník atd.)

slovník výslovnostní (dizionario ortofonico o di pronuncia) uvádí správnou výslovnost

slovník ortografický (dizionario ortografico) uvádí správný pravopis slov

slovník etymologický uvádí původ slov (etimo je nejstarší forma, ke které sahá historie slova). Slovník uvádí písemně doloženou podobu slova spolu se změnami její formy a významu

3. Struktura hesla

Od **struktury hesla** ve slovníku je odvozen vztah lexikografie k **ostatním lingvistickým disciplinám**:

forgia /'f:rdFa/ (for.gia) s.f. [av. 1347; dal fr. *forge*, 1160, dal lat. *fabr±%ca(m)* "fabbrica"] fornello a carbone fossile, munito di mantice o di ventilatore, utilizzato dal fabbro per la lavorazione a mano di un pezzo metallico

- vztah k lexikologii je dán zaměřením na lexikum
- vztah k fonetice je dán tím, že uvádí fonetický přepis výslovnosti a dělení na slabiky (srov. Zingarelli, Longman atd.)
- vztah k morfologii – slovník uvádí gramatickou charakteristiku slova (s.f. znamená substantivum feminina)
- vztah k syntaxi – slovník uvádí užití slova ve větě
- vztah k sémantice – slovník vykládá význam (různé významy) slova a uvádí synonyma, antonyma
- vztah k etymologii – slovník může uvádět původ (dal fr. *forge*) a dataci slova, tj. rok, ve kterém bylo slovo doloženo v písemném dokladu (av. 1347)

C. Lexikologie a sémantika (Černý s. 164-168)

1. **Sémantika** tradiční – studuje význam slov, významové posuny a vztahy mezi významy slov (odtud vztah lexikologie a sémantiky)

2. **Sémantika** moderní – vedle významu slov studuje význam větný – odtud vztah k pragmalingvistice (presupozice, ilokuční akt, performativní sloveso) a k syntaxi (povrchová struktura věty: kategorie syntaktické, subjekt, predikát, objekt atd.) a hloubková struktura věty (sémantické kategorie: agens, patiens, děj, nástroj)

• Vztahy mezi významy slov:

synonymie – *caro, costoso* (též synonyma stylistická)

homonymie – *pesca, pesca* (= homografa), *anno x hanno* (=homofona) polysémie – *oko* (slovo mnohoznačné)

hyponymie – *rostlina – strom*

antonymie – *dobrý x špatný*

(+ další vztahy srov. **Černý s. 164**)

- vztah mezi formou lexému a obsahem = vztah označujícího k označovanému
- obsah lexému x více významů (srov. homonymie a polysémie)
- význam x pojem – jeden pojem lze vyjádřit více lexémy (srov. synonymie)
- významové (sémantické) rysy slova/lexému a jejich poměr –
- význam lexému členitelný na rysy (muž = živ, sapiens, maskulinum) + hierarchické uspořádání (hyponymie)
- pojem „jazykových polí“ = studium lexika z hlediska částí slovní zásoby (pole asociční = lexémy spojené asociacemi, morfologické = lexémy spojené stejným kořenem nebo afixem, pole syntagmatické = soubor syntagmat s týmž slovem)

D. **Lexikologie a onomastika** – toponymie + toponyma, antroponymie + antroponyma